

”Alla talar om dig, lär dig arbeta!”

Om frihet, arbete och alienation i Ivar Lo-Johanssons

Godnatt, jord

Innehållsförteckning

Inledning.....	3
Syfte och frågeställningar.....	4
Alienation.....	4
Marxismen, samhället och litteraturen.....	7
Statarna, arbetarna på landet.....	10
Analys.....	11
Ture och Mikael.....	11
Statarnas förhållande till barn och klass.....	17
Statarna, varorna och jorden.....	21
Sammanfattning.....	25
<i>Godnatt, jord</i> och vår samtid – En avslutande diskussion.....	25
Käll- och litteraturförteckning.....	27

Inledning

Efter nyliberalismens seger och Sovjetunionens fall trodde många att historien hade kommit till sitt slut. Den västerländska demokratin och livsstilen var det ända rätta, det enda som hade rätt att kallas för ”frihet”. Denna tro är enligt mig felaktig. Historien fortsätter alltid. Frihet är ett relativt begrepp. En rik person som kan göra vad han vill kanske är just fri men en arbetare som idag tvingas in i bemanningsföretag kan inte sägas vara fri. Klass är något av yttersta vikt i dagens samhälle. Men det diskuteras inte lika ofta som det borde. Därför har jag valt en arbetarförfattare som startpunkt i denna uppsats. Jag ska göra en analys av Ivar Lo-Johanssons roman *Godnatt, jord*. En arbetarförfattare som Ivar Lo-Johansson sätter just klassen i fokus och utifrån det kan man studera klassamhället inte bara i den tid Lo-Johansson skrev verket utan också i vår egen tid. På det sättet kan man tillföra kritik till den västerländska dogmatik som präglat de senaste årtiondena.

Den teori jag har valt till min analys är marxismen, en teori som sätter just klass i centrum. Jag har valt att centrera min analys kring begreppet ”alienation”. Detta begrepp sätter individen i fokus och visar på hur den enskilde påverkas av ett kapitalistiskt samhälle. Detta är betydelsefullt enligt mig då man genom detta kan kritisera dagens hållning till begreppet frihet. Individens frihet är trots allt kanske inte helt fulländad i dagens samhälle. Man kan genom detta komma bort från diskussioner som handlar om socialismens kollektivism och kapitalismens individualism. Enligt mig kan kapitalismen också påverka individen på ett negativt sätt. Det ena utesluter inte det andra.

Syfte och frågeställning

I denna kandidatuppsats kommer jag att genomföra en marxistisk analys av Ivar Lo-Johanssons roman *Godnatt, jord* från 1933. Det begrepp som kommer att stå i centrum är ”alienation” och den litteratur som jag främst använt mig av när det gäller teori är Bertell Ollmans bok *Alienation: Marx's conception of man in capitalist society*. Den litteraturvetenskapliga forskning som jag kommer att använda mig av är i första hand Magnus Nilssons avhandling *Den Moderne Ivar Lo-Johansson*.

Det som jag kommer att fokusera på är gestalterna i romanen och hur deras liv påverkas av alienationen, hur deras band till dem själva och till samhället ser ut. Frågeställningarna kommer att vara:

- Hur påverkas gestalterna av alienationen? Vad karakteriserar gestalterna och hur ser de på samhället?
- Finns några svar på hur alienationen kan motarbetas?

Alienation

Alienation är ett marxistiskt begrepp vars grund lades i *De ekonomisk-filosofiska manuskripten*, skrivna i mitten utav 1840-talet av Karl Marx. Själva alienationens grund går att finna i det alienerade arbetet. En arbetare säljer sitt arbete till en kapitalist och mister i denna transaktion makten över sig själv och det arbete han sedan gör. Detta får en rad konsekvenser för arbetaren.

Bertell Ollmans syn på Marx i boken *Alienation: Marx's conception of man in capitalist society* är att alienationen är del av en större helhet, som kan kopplas samman med Marx senare mer ekonomiska verk. Enligt Ollman handlar det hela om abstraktion, om vilken infallsvinkel man väljer att ta på verkligheten. Medan vissa väljer att se en brytning mellan den tidigare Marx, där alienationen utreds, och den senare mer ekonomiskt inriktade Marx, så väljer Ollman att se kontinuitet. Människan påverkas av den ekonomiska verkligheten. Alla

måste äta och ha kläder på sig. Människan är beroende av produktion för att överleva. Detta är grundbulten i marxismen, den första abstraktionen av verkligheten. Sedan kan olika frågor ställas till denna verklighet. Antingen kan man som den tidiga Marx fråga sig hur människan påverkas av den ekonomiska verkligheten eller kan man som den senare Marx fråga sig hur den ekonomiska verkligheten fungerar i sig, hur människor kommer i kontakt med varandra i produktionen.¹ Jag håller med Ollman i hans resonemang och framställningen av alienation i denna uppsats kommer därmed att grunda sig på Ollmans uppfattning av begreppet.

I *Alienation: Marx's conception of man in capitalist society* går Bertell Ollman först igenom Marx uppfattning om människan innan han kommer in på hur människan påverkas av kapitalismen, den ekonomiska verkligheten. Människan har i sig själv "powers", krafter, som finns till för att täcka "needs", behov. Vissa av dessa krafter är typiska just för människan medan andra delas med djuren. Tillsammans utgör de människan som helhet. Det typiska för människans krafter är hennes förmåga att planera och förutse saker. Krafter och behov som människan delar med andra djur är till exempel sex och att äta.²

I ett kapitalistiskt samhälle säljer arbetaren sitt arbete och mister samtidigt makten över vad han gör. Istället är det kapitalisten som planerar vad arbetaren ska göra. Han "förnekar" sig själv i arbetet och får inte fritt utveckla sina krafter och behov. Arbetaren känner sig mest som sig själv istället när han är hemma, när han gör de saker som han har gemensamt med djuren, alltså äter och har sex. Hans förmåga att planera används inte. Arbetaren är alienerad både från vad som karakteriserar människan och från produktionen i sig. Istället är det kapitalisten som planerar och styr över produktionen. Detta är två aspekter av alienationen.³

En annan aspekt av arbetarens alienation finner man i hans relation till produkten. Eftersom produktionen blir alienerad blir produkten också detta. Även om det är arbetaren som gör produkten tycks det inte så för arbetaren. Arbetaren uppfyller sitt livs behov och krafter genom lönen han får från kapitalisten. Han har sålt sitt arbete, det tillhör inte honom längre, och därmed tillhör allt det som arbetet gör också kapitalisten. Arbetaren har ingen kontroll över produkterna. De framstår för arbetaren som något främmande och självständigt, som kan utsätta honom för påtryckningar. För om man konsumerar vad man producerar, vilket man måste göra, och man inte bestämmer själv över vad man producerar, då har man inte heller någon kontroll över vad man konsumerar. Produkterna verkar styra vad arbetarna

¹ Bertell Ollman, *Alienation: Marx's conception of man in capitalist society*, Oxford 1971, s. 27-43

² Ollman, s. 76 ff.

³ Ollman, s.137 ff.

ska köpa och konsumera. Bakom detta står dock kapitalisten, som är den som styr produktionen.⁴

Till sist går arbetarnas alienation också ut över deras relation till andra människor. Ett samhälle behöver rent ekonomiskt människor som arbetar med olika saker och därmed skapar produkter som människor sedan kan konsumera och leva av. Denna relation blir i kapitalismen främmande för arbetaren, då produkterna inte är hans. Produktionen som egentligen är en relation mellan människor blir istället en relation mellan varor. Tänker man någonsin på att de kläder man tar på sig är gjorda av människor? Än mindre tänker man på vilka förhållanden dessa människor som har gjort kläderna jobbar och lever under, trots att man är beroende av att dessa lever och mår bra.

Banden mellan människor i produktionen sköts av kapitalisten och hans behov går inte ut på att tillfredsställa alla i samhället utan på att tjäna mer pengar åt sig själv, och detta gör han genom att utnyttja arbetarna och få ut mer produkter och värde från dem än vad han tvingas ge tillbaka i lön. Även kapitalisten är alienerad. Han ser inte heller banden mellan människorna. Han ser bara att pengar gör pengar, inte att pengar är mänskligt arbete.⁵

Lönen blir en central fråga både för arbetare och kapitalister när parterna ska få tillgång till denna alienerade varuvärld. Kapitalisten vill sänka lönerna medan arbetarna vill höja den. För båda parter är denna antagonism ett måste. Lönen kan inte gå under existensminimum för arbetaren. Arbetarnas löner får inte bli för höga för kapitalisten. Då mister han sitt eget uppehälle. Även inom en klass kan kampen om lönen få sina konsekvenser. Konkurrenten mellan arbetare kan leda till försämrade löner och försämrade förhållanden mellan arbetare vilket gör klassformering svårare.⁶

Om man ser på alienationen i dess helhet, med arbetarens omänskliga förhållanden och hans försök att få ut mer lön, framstår arbetarens liv som ett sisyfosarbete. Ollman skriver att försöket att få ut bättre lön är dömt att misslyckas. För mycket står emot arbetaren.⁷ Men man kan också se på alienationen på ett annat sätt, i dess relation till ett annat samhälle där den inte finns. Ollman skriver bland annat att om man ska förstå hur det är att vara sjuk måste man förstå hur det är att vara frisk. Ett framtida socialistiskt samhälle måste vara närvarande för att kunna förstå alienationsbegreppet fullt ut.⁸ Ett samhälle där arbetarna planerar själva och ser banden till varandra i produktionen och därmed kan producera efter behov. Detta får givetvis också konsekvenser i klassformering, istället för att tänka på lönen för dagen, som kan ge

⁴ Ollman, s.142 ff.

⁵ Ollman, s. 154 ff.

⁶ Ollman, s.210 f.

⁷ Ollman, s.209 ff.

⁸ Ollman, s.116 ff.

konkurrens inom klassen och splittring, så fokuserar man på morgondagens samhälle istället. Istället för erövring av lite av det värde man skapar, en kamp om lönen, så vill man erövra produktionsmedlen, hela värdet, hela världen.

Marxismen, samhället och litteraturen

Alienationsbegreppet har sin giltighet först och främst i det kapitalistiska samhället. I dess ekonomiska principer, i det alienerade arbetet, går att finna orsakerna till olika sociala villkor som människan står under. På vilket sätt kan man använda sig av detta begrepp i litteraturvetenskapen? Givetvis måste man betrakta litteraturens förhållande till samhället om man vill använda begreppet. Med ”samhälle” menar jag främst de ekonomiska aspekter som präglar det, vilket idag är kapitalism. Karl Marx var mycket noga med att poängtera att medvetandet har sin grund i materiella förhållanden, bland annat i förordet i *Till Kritiken av den Politiska ekonomin*.⁹ Detta betyder emellertid inte att litteraturen endast är en restprodukt av samhället, en överbyggnad utan andra egenskaper än att bara reflektera och rättfärdiga vad som sker i basen, den materiella världen. Litteraturen och samhället står enligt mig i en relation där de kan påverka varandra. Ett samhälle kan både ha författare som vill ha kvar samhället som det är men det kan också ha författare som förkastar det och vill förändra det. Gemensamt för båda är att de har just samhället i blickfånget. Litteraturens förhållande till samhället har ofta varit brännpunkten i marxistisk litteraturteori. Ett exempel på detta är Pierre Macherey som utvecklade en teori om verkets ”illusion”, spegling av tidens ideologier, och verkets ”fiktion”, distansering från ideologierna och därmed kritik av dem.¹⁰ Med detta sagt så betyder inte detta att litteraturen endast står i förhållande till samhället utan också med sig själv och andra delar av verkligheten. Att se litteraturen i dess förhållande till samhället är bara den abstraktion av verkligheten jag har valt i denna uppsats. Men jag vill också hävda att det är en mycket viktig abstraktion. Det rådande samhället påverkar litteraturen mer än man tror.

⁹ Karl Marx, förordet i *Till Kritiken av den politiska ekonomin*, hämtad från samlingen *Karl Marx. Texter i urval* red. Sven-Eric Liedman och Björn Linnell Stockholm 2003, s. 240.

¹⁰ Se till exempel Terry Eagleton, *Marxism och litteratur*, 1976, övers. Anders Olsson och Svante Weyler, Stockholm 1978. 24 ff.

Ivar Lo-Johanssons roman *Godnatt, jord* måste ses som en kritik av det rådande samhället. Som realist tog han upp hur samhället såg ut och kritiserade sedan det. I tiden fanns det inom arbetarklassen en levande diskurs om människorna och samhället och i denna diskussion var Ivar Lo-Johansson synnerligen delaktig i. För att förstå alienationen fullt ut måste man också förstå hur det är att inte vara alienerad, ha ett nytt samhälle i åtanke. Det fanns en framtidstro.

Ivar Lo-Johansson engagerade sig för arbetarklassen i sitt författarskap. Statarna var den grupp han slogs allra mest för. I ”Statarskolan i litteraturen” från 1938 är kopplingen mellan samhället och litteraturen klar och tydlig, och det är arbetarnas värld som ska framhävas i den så kallade statarskolan som Lo-Johansson företrädde.¹¹ Det är uppenbart att Lo-Johansson såg arbetarna som progressiva krafter i samhället. Ett bättre samhälle än kapitalismen kunde nås om dessa samarbetade. I artikeln ”Herrelitteratur, bondelitteratur, folklitteratur” kritiserar han också tidigare författare för att aldrig ha skapat en litteratur om folket, alltså om arbetarna. Det är denna litteratur han själv utvecklar i och med statarskolan. Med en litteratur om arbetarklassen tillkommer också diskussion om vilka problem arbetarna som grupp ställs inför. Lo-Johansson skriver uttryckligen i artikeln att han ”bryter med den individualistisk-subjektiva-lyriska romanen, vilken hittills konstituerat svensk prosalitteratur”.¹² Han ville skapa en litteratur om massorna.

Givetvis blir klassfrågor mer viktiga om man tar ett större grepp om samhället än just individen. Men samtidigt blir individen inte utesluten från diskussionen, klasstillhörighet påverkar också individen i allra högsta grad, vilket inte minst jag i denna uppsats kommer att visa på i och med alienationens påverkan på den enskilda karaktärens förhållanden. Ola Holmgren beskriver i en artikel i *Parnass* nr 3 2001 att Ivar Lo-Johanssons författarskap ofta behandlat både individens frigörelse och kollektivets.¹³ Jag vill därmed hävda att båda dessa går hand i hand i Ivar Lo-Johanssons roman *Godnatt, jord*. Kapitalismen påverkar, trots all propaganda om individens frihet, den enskilda människan på ett negativt sätt.

Magnus Nilsson tar i sin avhandling *Den Moderne Ivar Lo-Johansson* upp Lo-Johanssons roll som en samhällsförnyare. Nilsson framställer i avhandlingen Ivar Lo-Johansson som delaktig i en diskussion om moderniteten, och med modernitet menas inte den estetiska utan utvecklingen som skedde i samhället under början av 1900-talet med politiska

¹¹ Ivar Lo-Johansson, ”Statarskolan i litteraturen”, först utgiven i *Bonniers Litterära Magasin* 1938, hämtad från samlingen *Statarskolan i litteraturen*, Göteborg 1972

¹² Ivar Lo-Johansson, ”Herrelitteratur, bondelitteratur, folklitteratur”, först utgiven i *Bonniers Litterära Magasin* 1941, hämtad från samlingen *Statarskolan i litteraturen*, Göteborg 1972

¹³ Ola Holmgren, ”Ivar Lo-Johansson, 1901-1990”, *Parnass*, 2001:3, s. 20.

massrörelser och industrialisering.¹⁴ Enligt Nilsson så ställde sig Lo-Johansson oftast positiv till utvecklingen, och att arbetarrörelsen i sin helhet såg många fördelar med utvecklingen.¹⁵

I en del av Nilssons avhandling tas alienationsbegreppet speciellt upp. Nilsson skriver att även om Ivar Lo-Johansson inte direkt kommit i kontakt med Marx idéer om alienation var det under 1930-talets början ”intellektuellt allmångods” att tro på att arbetarnas förhållande kunde förbättras genom att arbetarna fick ”ökat inflytande över arbetsprocessen”.¹⁶

Nilsson tar också upp de kriser och konflikter som präglade 1930-talets början, alltså vid den tidpunkt Ivar Lo-Johansson skrev *Godnatt, jord*. Ekonomisk kris kom att präglade tiden med konflikter mellan arbetare och kapitalister som följde.¹⁷ Minskade vinster ”tvingade” kapitalisterna att vidta åtgärder, arbetare sparkades och arbetslösheten gick i höjden under den globala krisen.¹⁸ I Sverige fick krisen sina följder i bland annat Ådalshändelserna där fem strejkande arbetare sköts ihjäl av ditkallad militär när de gick i ett demonstrationståg.¹⁹ Konflikterna måste kallas klasskamp, de som sålde arbetskraft stod mot dem som köpte och båda hade motsatta intressen. Kapitalisternas egen alienation stod mot arbetarnas. Det var en kamp om lönen som tvingade dem att slå sig ihop för att inte gå under. Såklart måste detta ha fått sina konsekvenser i litteraturen, och arbetarnas erövrande av produktionsmedlen måste ha setts som en realitet för många, ett svar på tidens konflikter, och därmed på alienationen. Arbetarklassen var enad. Erövrandet av produktionsmedlen skedde dock aldrig i Sverige. Sverige kom istället att präglas av klassarbetet, vilket gjort att klassernas och alienationens förutsättningar i sig inte försvann.²⁰

Vilka slutsatser kan man därmed dra angående alienationsbegreppets giltighet i *Godnatt, jord*? Jag har kommit fram till att begreppet ligger både bra i romanens samtid och hos Ivar Lo-Johansson själv. Alienationens orsaker och konsekvenser får större chans att visa sig hos en arbetarförfattare som Ivar Lo-Johansson, som tar ett större grepp om klassamhället och kritiserar det. Tiden präglades också av klasskonflikt vilket gjorde att intressen stod mot varandra och arbetarklassens erövring av produktionsmedlen framstod som ett reellt svar på konflikterna.

¹⁴ Magnus Nilsson, *Den moderne Ivar Lo-Johansson*, Hedemora 2003, s. 11

¹⁵ Nilsson, s. 100

¹⁶ Nilsson, s. 164

¹⁷ Nilsson, s. 99

¹⁸ *A history of world societies*, red. John P. McKay, åttonde reviderade upplagan Boston 2009, s. 894

¹⁹ Nationalencyklopedin, om ådalshändelserna <http://www.ne.se/ludwig.lub.lu.se/lang/%C3%A5dalsh%C3%A4ndelserna> 2012-05-07

²⁰ Nilsson, s. 100

Statarna, arbetarna på landet

Statarna var en klass som växte fram i och med utvecklandet av ett kapitalistiskt storjordbruk.²¹ Statarna hade mer gemensamt med industriernas arbetare än med det gamla bondesamhällets torpare och bönder. De sålde sitt arbete. Detta betyder emellertid inte att det finns vissa drag som mer påminner om det förgångna hos denna klass och i deras närhet, vilket i förlängningen därmed också går att finna i Ivar Lo-Johansson romaner. Magnus Nilsson tar bland annat upp hur statarna tillhör det nya medan adeln, ägarna av godsens, tillhör en föråldrad tid. Nilsson behandlar just *Godnatt, jord* och friherrinnans oförmåga att föda barn och ställer detta mot statarnas ”virilitet”. Adeln håller på att dö ut i romanen.²² Även de statorpare som var förknippade med godsens, som intar en ganska stor plats i *Godnatt, jord*, måste sägas tillhöra om inte en svunnen tid i alla fall en mellantid mellan feodalismens torp och dagsverke och kapitalismens lön och arbete.

Även om statarna i sig var en klass skapad av kapitalismen så fanns även element av ett gammalt system kvar. Också i deras egna förhållanden går vissa av dessa element att finna. Naturbetalningen är en del av detta. Avskaffandet av denna och införandet av lön i pengar var en stor fråga för statarna. I sin avhandling tar Nilsson också upp detta som kamp för statarna att bli ett med arbetarrörelsen. Statarna skulle på detta vis bli fria i och med att arbetarklassen i sig ansågs stå för framtiden, de stod för det moderna. De var på väg mot en bättre framtid. Om statarna var de förtryckta under denna tid så fann sig arbetarklassen i övrigt enad och framåtblickande.²³ De hade kommit förbi konkurrensen inom klassen, alienationen mot varandra.

²¹ Christer Lundh och Mats Olsson, ”Statare och statarsystem – en introduktion”, i *Statarliv – i myt och verklighet*, red. Christer Lundh och Mats Olsson, Hedemora 2009, s. 9 ff.

²² Nilsson, s. 171 f.

²³ Nilsson, s. 170 f.

Ture och Mikael

Eftersom min uppsats tar sitt avstamp i individen kommer jag att i den första delen av min analys främst fokusera på två individer, Ture och Mikael. Senare delar av analysen kommer sedan att ta ett större grepp om statarklassen i sig.

Ture

I Ivar Lo-Johanssons roman *Godnatt, jord* är karaktären Ture i början av romanen, vid en ålder av nio år, intresserad av att bygga maskiner. I Dunderbäcken håller han på att bygga en liten kvarn av småsaker han lyckats få tag på.

Nu mumlade han för sig själv och böjde sig djupare ner. Den lilla bäcken rasslade sommarlent i hans öra. Från det han hade för händer byggde han i fantasin ut nya kombinationer, nya förbättringar, nya uppfinningar till nya maskiner, som han skulle göra härnäst. Då var han borta för världen. Då gick han intensivt upp i sina drömmar. Han kände sig omåttligt stark. Hans bröst susade av jubel.²⁴

Ture planerar sina maskiner och blir lycklig av detta. Han får utveckla alla sina krafter och därmed fullt ut vara människa. Han känner sig stark. Ture är alltså från början inte alienerad från sina mänskliga krafter utan kan fritt utveckla dem genom att bygga maskiner. Makten att bestämma över arbetet har inte sålts till någon annan. Han bestämmer över sig själv. Det är den ickealienerade människans egenskaper som visas upp, vad människan kan vara utanför ett kapitalistiskt samhälle. Samtidigt är det inte den typiska människans villkor som visas upp i Tures maskiner. I kapitalismen råder andra villkor för arbetarna, det alienerade arbetet inbjuder inte alls till eget tänkande och planerande. Att Ture kan utveckla sig på detta sätt är inte förbundet med hur verkligheten ser ut för statarna. Ture är i början av romanen inte bara full av kraft och ickealienerad, han står alltså också på sätt och vis utanför samhället i stort. Detta märks också i hur han beskrivs i romanen. Han har ”ett skogsbarns alla kännetecken”

²⁴ Ivar Lo-Johansson, *Godnatt, jord*, Stockholm 1933, s.174. Hädanefter visas noter från denna bok direkt i texten.

och ”skyggheten” är utmärkande för honom (s. 173). Samtidigt som Ture inte är alienerad från det han gör så är han inte heller inbegripen i det stora samhällssystemet.

En annan karaktär, Lappsa, som tycker att Ture är ett geni som kan bygga dessa maskiner säger detta till Tures föräldrar. Lappsa säger att Ture är en sådan ”som går sin egen väg rakt emot allt det, de andra reser upp i vägen för honom” och att ”[g]enin är omöjliga att kasta över ände. De är lyktor som inte slocknar hurdant väder det än blåser” (s. 177). Lappsa är alltså positiv till Tures möjligheter i livet, men kapitlet slutar emellertid i negativitet. Efter Lappsas besök går Alfred till Ture och säger: ”[a]lla talar om dig, lär dig arbeta!” (s. 178). Tures far är alltså inte lika imponerad av honom som Lappsa. Negativiteten styrks ännu mer av att berättaren upplyser om Ture att ”han hörde inte till de lyktor, som brinner hur vädret än blåser. Hans liv var kamp. Men det var en meningslös kamp. Han gick och slog dank i skogen hela eftermiddagen och hörde bara sig själv i den” (s. 178).

Tures frihet tillsammans med maskinerna ställs mot det arbete hans far talar om. Redan här märker man att Tures värld med maskiner är ohållbar i det samhälle han lever i. Han blir ensam med sina maskiner då livet i ett kapitalistiskt samhälle kräver att man säljer sitt arbete till andra. Samtidigt som man kan se Ture och hans maskiner som en motbild till alienationen så går hans utveckling genom hela romanen mot alienation. Ivar Lo-Johansson visar med Ture både vad arbetarna kan vara om de är ickealienerade, men också vad som hämmar arbetarna i det kapitalistiska samhället, vad som gör att de inte kan vara fria. Att han inte är inbegripen i samhället kan i mångt och mycket också skyllas på hans unga ålder. Han har än så länge inte varit tvungen att arbeta. Indoktrinerarna i samhället är skolan och de vuxna. Bland annat beskrivs att ”[n]är barnen själva – så tidigt som möjligt – började vilja skaffa sig egna erfarenheter, satte både lärarinnan och föräldrarna sig däremot. De lärdes att ålder och erfarenhet var samma sak” (s. 262-263). När Tures far alltså ryter åt honom att börja arbeta är det både hans egen och samhällets röst som skäller.

Tures familj bor i ett av torpen som tillhör den gård som statarna arbetar på. I romanen blir de dock tvungna att lämna torpet och bli statare på grund av att torpets mark inte kunde ge dem det som behövdes för att klara sig. Denna resa som familjen gör kan också kopplas samman med den som Ture går igenom, där han går från sin isolerade frihet till alienation, till att hans arbete säljs till någon annan. När skörden slagit fel bestämmer Tures föräldrar att han får sluta skolan för att börja jobba (s. 394). Detta sker bara en kort tid innan han egentligen skulle sluta skolan, indoktrineringen verkar således redan vara klar. I samband med detta beskrivs också hur Tures maskiner får ligga och rosta (s. 395). Ture får som arbete att hugga träd i skogen. Träden har blivit märkta av skogsvaktaren med Spaxarnas vapen, den

adelsfamilj som ägde marken och gården. Nu arbetar han alltså med andras medel och annans mark, samtidigt som han blir ansedd att vara en ”normal arbetare” (s. 439). Ture absorberas allt mer av det alienerade arbetet och den slutliga symboliska spiken i kistan sker när det är auktion på familjens saker i Dundret, innan de ska flytta och bli statare. Tures maskiner säljs då som leksaker för 25 öre (s. 475), precis som hans kommande arbete kommer att säljas. Ture blir ofri i sitt arbete, det är något onaturligt för människan, vilket inte minst Lo-Johansson bevisar genom att beskriva det som att Ture inför sin kraftlöshet känner äckel och att ”[m]ollusken simmade ledlös därinnanför i hans bröst...” (s. 443). Titeln på den del av romanen där Ture slutgiltigt alieneras är ”Ett genis sönderfall” (s. 393). Det som Lappa sa om honom stämde alltså inte. Samhället skördar sina offer även bland genier.

Samtidigt som Ture alieneras från sina mänskliga krafter, sina krafter att planera, så alieneras han också från produktionen. Detta märks under den sista tid hans familj bor i torpet. Ture hugger mindre vid hygget (s. 443). Dessutom skylls familjens problem delvis på honom och hans undermåliga skötsel av korna (s.470). En sak som Ollman tar upp i sin utredning angående alienation är att arbetaren inte arbetar för att han vill det, eller ser det nödvändiga i det. Hans krafter uppfyller inte något behov i arbetet. Istället arbetar han för att tillfredsställa behov utanför arbetet, vilket han gör genom lönen.²⁵ Detta kan vara orsaken till Tures nonchalans till arbetet. Han känner inte att han tillfredställer sina behov i det. Men om han inte sköter sitt arbete så kommer lönen att bli lidande. Som jag tog upp i det inledande avsnittet om alienation krävs det att människor jobbar för att ett samhälle ska fungera. Lönen är en del av produktionen som ges till arbetaren av kapitalisten. Detta blir Ture varse när familjen sedan är tvungen att flytta från torpet. För att överleva måste arbetaren både sälja sitt arbete och arbeta.

Tures alienation visar sig också på andra sätt. Han växer upp och blir tonåring och hans drömmar fylls med tankar om kvinnor och sex (till exempel s. 396). Även om en del av detta kan kopplas till karaktärens tonårstid är det ändå så att sex blir en av de aspekter som den alienerade arbetaren känner sig mest hemma inom när hans mer planerande och tänkande aspekter alieneras från honom. Även när Ture var nio år så fanns sex med i bilden i form av fåren och baggen som försökte betäcka dem, något som Ture förstod och rodnade över (s. 172). Men det är först med alienationen som behovet av sex läggs mycket mer i fokus. Ture börjar också med att be till Gud samtidigt som hans sexualitet får större utrymme (s. 396).

²⁵ Ollman, s. 137

På kvällarna vande han sig att be böner: kära Herre Gud, förlåt mig, låt mig än en gång få försöka, låt mig än en gång ta i av alla krafter och bli någonting... Han viskade bönerna tyst för sig själv, lika för varje gång, och han sjönk till slut in i en orolig dvala. Kvällar han likväl inte kunde somna av bönerna, smekte han sig själv till ro...

Religion är också en sorts alienation enligt Ollman. En splittrad materiell värld, där ens egna krafter att förändra alieneras och tas omhand av kapitalisten skapar också tro på en splittrad andlig värld, där till exempel förmågan att förändra alieneras från människorna. Förmågan att förändra världen tillskrivs istället en främmande entitet, Gud, som är skiljd från världen. Detta får till resultat en världsfrånvärd världs bild där man inte tror att man kan påverka något i världen utan att man endast kan vänta på en bättre värld i nästa liv.²⁶ Att Ture ber till Gud för att få tillbaka de krafter han förlorat är alltså också ett resultat av att han just förlorat dessa krafter. Han har mist all tro på sina egna krafter och därmed är det uppenbart att han får svårt att ta tillbaka dem. Alienation föder alienation.

En liknande religiös alienation finner man hos statarfamiljen Sackéus. När båda deras barn har dött tar de sig an frågan ”varför” på ett religiöst sätt. Istället för att söka svaren i den reella världen antas att Gud har det och att han har en god anledning till att ha det som det är: ”Han ger svaret, sade hon övertygat, och Han ger försvaret med.” (s. 336). Som en motpol till Sackéus kan man sätta Brontén, den progressive och fackligt engagerade gestalten i *Godnatt, jord*. Han söker istället svaren till barnens död i Sackéus undermåliga bostad (till exempel s. 236). Och givetvis gör han detta på grund av att han vill förbättra situationen. Strax efter att fru Sackéus ger all makt att förändra världen till Gud så går Lo-Johansson direkt in på ett avsnitt där Brontén knackar på hos Sackéus utan att någon öppnar (s. 336). Detta blir till en sorts symbolik över hur religionen ofta pacificerar människan.

Den religiösa alienationen förhindrar alltså förståelse över sakförhållanden. Det som händer anses ha övernaturliga förklaringar. Att förklaringarna oftast finns i den verkliga världen är något man bortser från. Det får till konsekvens att människor alieneras också från varandra. De ser inte att de med sina handlingar påverkar varandra. Så såg inte Sackéus att deras barns bortgång skulle kunna skyllas på baronen för att han inte rustat upp deras hus (s. 236). Ett annat exempel på religiös alienation i romanen är när Ture och Mikael avfyrar en hemmagjord kanon utanför originalet Jonas hus. Jonas är en man som inte är så noga med sin hygien men efter att Ture och Mikael skrämt honom med kanonen kommer han ut ur sitt hus och börja tvätta av sig på grund av att han ”[t]rodde att det var Domen” enligt Mikael (s. 294).

²⁶ Ollman, s. 222 ff.

Givetvis var det Ture och Mikael som var de verkliga orsakerna till smällen. Men detta förhållande mellan människor överförs istället till Gud.

Hitintills är det en ganska dyster bild av samhällsordningen och alienationen som jag har tagit upp. Ture som en gång var fri med sina maskiner har tvingats in i det alienerade arbetet som både alienerat honom ifrån sig själv som människa, från artens förmågor, och ifrån produktionen vilket fick som konsekvens att familjen tvingades flytta från torpet. Dessutom gör till exempel religion att han inte ser sig själv som en självständig människa, och kan därmed inte göra något åt sin situation. Alienation föder alienation. Är det denna negativa bild av samhället Ivar Lo-Johansson vill framställa? Nej, såklart inte. Detta är bara en del av kritiken mot samhället, mot vad kapitalismen gör mot människorna. Vad som bör göras mot samhällsordningen som föder alienation går också att läsa om i romanen.

Mikael

En annan gestalt som både har mycket gemensamt med Ture men som också skiljer sig från honom är den jämnåriga Mikael. Deras slutgiltiga öden är motsatta. Mikael flyr medan Ture stannar kvar. Mikaelns utbrytning från statarsamhället hör samman med en stor ovilja att underkasta sig. Han tar till exempel snabbt beslutet att han inte vill bli statare när han blir äldre (Till exempel s. 146). Indoktrineringen som sker i skolan och av vuxna är inte heller lika hård för Mikael. I skolan är han lärarinnans kelgris.

Hon, som hatade och älskade med samma gnälliga, pinande röst och för vilken strängheten tycktes förorsaka det största, egna lidandet, lät Mikael slippa ifrån sådant, som han inte kunde. Han förvandlades till ett slags bysnille. I stället för honom valde lärarinnan ut andra, som hon pinade med sitt envisa, uttorkade hat. Mot Ture i Dundret organiserade hon från och med nu hela skolans lagligt skyddade förföljelse. (s. 263).

Han behandlas som om han vore bättre än de andra eleverna, trots att han egentligen kanske inte är det, då han slipper svara på frågor som han inte kan. Det är Ture som får ta smällen istället. Också de vuxna har en annan influens på Mikael. När Mikael besöker sin farmor så får hon honom att lova henne att aldrig bli statare (s. 128). Detta är en motsats till den

indoktrinering Ture får av sin far när han uppmanas att börja arbeta. Mikael är inte tvungen att bli som de andra.

Mikaels vilja att bryta sig ur statarsamhället kommer till uttryck på många sätt i romanen. När två kvigor vägrar komma tillbaka efter sommarbetet, tar han ställning för dessa och vill inte att skogsvaktaren ska skjuta dem (s. 157). Gården och statarna blir förknippade med ofrihet. En natt drömmer han också om hur statarboken, den bok alla statare står inskrivna i, brinner upp just precis innan hans eget namn skulle ha blivit inskrivet i drömmen. Kvar i drömmen efter statarboken blir en tioöring som en gammal statare hade letat efter i höet en natt och av misstag tänt eld på ladan (s. 147). Om Mikael nu drömmer om frihet varför drömmer han då inte om att vara ickealienerad istället för om pengar? Att få lönen i reda pengar istället för in natura var en stor fråga för statarna. Magnus Nilsson tar i sin avhandling upp att detta var en kamp också för statarna att komma med i arbetarrörelsen. Arbetarrörelsen stod för framtiden under tiden *Godnatt, jord* skrevs. Den var initiativtagare till ett potentiellt bättre samhälle.²⁷ De kämpade för bättre lön och färre arbetstimmar, som givetvis skulle ge mer tid för arbetarna att vara sig själva. Ollman skriver att ju mer en arbetare måste arbeta desto mer blir han alienerad, då tiden han kan vara sig själv blir kortare.²⁸ Därför är det inte så konstigt att Mikael just drömmer om tioöringen, då den är steget in i arbetarrörelsen för statarna. I arbetarrörelsen kunde alienationen bekämpas, klasskampen intensifieras och en fullständig seger för arbetarklassen kunde bli en realitet. En framtid där alienationen helt upphör blev tänkbar. Även om kampen om lönen i sig var en följd av alienation mellan arbetare och kapitalister så bar den ändå fröet till revolution.

Att jag just tar upp Tures och Mikaels förhållande till samhället är inte någon slump. Barnen spelade stor roll i arbetarlitteraturen under 1930-talet. Magnus Nilsson och Sandra Mischliwietz utreder i artikeln ”Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren: om barnet och den kulturella produktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur” detta samband. De menar att barnet och arbetarna på många sätt hörde samman och tar bland annat upp *Godnatt, jord* som ett exempel. Barnen finns enligt Nilsson och Mischliwietz inte i ett ”abstrakt socialt rum” i arbetarlitteraturen utan måste ”skildras i relation till sociala processer som har med klass att göra”. Bland annat tar de upp just gestalten Mikael som känner sig samhörig med statarna och att den sociala miljön spelar mycket stor roll för barnen. Mikaels största bekymmer är risken att bli statare. De förklarar också att Mikaels slutgiltiga flykt inte kan tolkas som en individs flykt utan snarare som ett genomskådande av hela samhället, och en

²⁷ Nilsson, s. 170 f.

²⁸ Ollman, s. 145 f.

föraning om hela klassens befrielse. Barnen får stå som symboler för klasskamp. Enligt Nilsson och Mischliwietz finner man också en likhet mellan den ”ambivalenta” bilden av arbetarklassen, som förtryckt grupp men bärare av bättre framtid, och tron på barnen som ”ännu omyndiga bärare av en bättre framtid”.²⁹

Arbetarklassens förhållande och framtiden präglar alltså skildringen av barn i arbetarlitteraturen under denna tid enligt Nilsson och Mischliwietz. Detta styrker min tolkning av Ture och Mikael. Alienationen hos Ture är grundad i ett kapitalistiskt samhälle som trycker ner honom, hans situation är resultatet av klassförhållanden. Samtidigt finns det en framtid, en potentiell frihet från alienation, inom räckhåll. Både Ture och Mikael försöker att frigöra sig men endast Mikael lyckas i slutändan. Mikael blir inte lika indoktrinerad som Ture. Ett exempel på ett försök på att frigöra sig är när både Mikael och Ture tillsammans beger sig till en avlägsen koja som de planerar att rymma till under sommaren och leva på att fiska. Ture nämner då att han skulle ha kunnat vara där med sina maskiner (s. 403). De vill inte bli en del av statarsamhället. De vet att deras framtid där blir blek och mänskligt ofullständig.

Statarnas förhållande till barn och klass

Som Nilsson och Mischliwietz anmärkt så har barnen en central roll i *Godnatt, jord*. Kopplingen mellan barnen och arbetarklassen är väsentlig i romanen. En specifik sak som de tar upp är barnens förhållande till grinden. De tjänar några ören på att öppna den för dem som kör förbi. Men så händer det att en människa kör förbi utan att slänga några pengar och bara spottar efter dem. Efter detta börjar de också spotta i marken när någon inte betalar, detta för att visa sin resignation. Nilsson och Mischliwietz tolkar detta som en sorts klasskamp, en kamp om lönen. Som motsats till barnens klasskamp ställer Nilsson och Mischliwietz de vuxna statarnas passivitet. En intressant intertext de tar upp är målningen ”Grindslanten” av August Malmström. Där slåss barnen om ett slängt mynt vid grinden istället för att gadda ihop sig mot den som slänger.³⁰ Nilsson och Mischliwietz tar alltså upp två klassförhållanden som jag också kommer ta upp, konkurrensen inom arbetarklassen och klassformeringen mot kapitalisterna.

²⁹ Magnus Nilsson & Sandra Mischliwietz, ”Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren: om barnet och den kulturella produktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2011:2, s. 5-16

³⁰ Nilsson & Mischliwietz, s. 7 ff.

Både konkurrensen och klassformerandet har sina rötter i alienationen. De är en kamp antingen mellan klasser eller mellan individer i enskilda klasser som skapats på grund av att produktionen alienerats från arbetarna. De är båda en kamp om lönen, en kamp om rätten att kunna konsumera och förverkliga sina behov. Detta hindrar emellertid inte att de får olika följder. Det som premieras i *Godnatt, jord* är självfallet att statarna ska formera sig som klass och inte att de ska slåss sinsemellan. Framtiden låg i arbetarklassens händer. De stod för modernitet precis som Nilsson i sin avhandling hela tiden poängterar. I klassformeringen skulle ett nytt samhälle kunna växa fram. Därför är det just klasskampen som blir positivt framställd i Ivar Lo-Johanssons roman. I *Godnatt, jord* står Brontén för denna klasskamp och klassformering och även om han inte direkt lyckas med att få med statarna i denna formering så tillhör han ändå framtiden, moderniteten.³¹

Statarna själva är svåra att få till att tänka klassmässigt på grund av just konkurrensen mellan dem. Till exempel beskrivs hur gården varje höst, innan statarna flyttade mellan gårdarna, brukade översvämmas av främmande statare som ”ingenting skulle ha haft emot att lämna de platser de hade och flytta dit” (s. 46). Statarna känner denna konkurrens och blir misstänksamma mot dessa främmande statare. Att detta påverkar deras ställning på gården framgår också tydligt, ”Baronen skulle inte bli så ivrig, då hans egna statare hotade med flyttning, när han såg detta överflöd på lediga armar och utbjuden kraft.” (s. 46-47). Det finns för många statare som konkurrerar med varandra om de platser som finns.

Barnafödandet intar en speciell plats i romanen. Konkurrensen mellan statarna börjar nämligen redan med det höga barnafödandet, barnen beskrivs som ”blodet, som vattnade fälten”. Konkurrensen mellan statarna förvärras med de många barnen och tycks gå i en elakartad spiral där deras förhållanden tycks bli omöjliga att rubba, vilket också förklaras, ”[g]årdarna hade sina ägo gränser, som aldrig rubbades”. Förvisso beskrivs att statarna grämde sig över alla de alldeles för många barn som föddes men att de fort glömde bort att detta var ett problem (s. 43).

Statarna uppfattar sig inte som en klass som är i ett förhållande till en annan klass utan snarare som konkurrerande individer. Sammanhanget mellan tillgång och efterfrågan på arbetsmarknaden kan inte komma i fokus om man inte tar ett större klassperspektiv. De alieneras på detta sätt både från varandra och från sin situation. De tror inte på att deras handlingar kan påverka deras förhållanden. En del av detta kan förklaras utifrån alienationsbegreppet. Statarna är på grund av deras alienerade arbete också alienerade från sina förhållanden till andra människor. Lönen blir en individs problem och han isoleras från

³¹ Nilsson, s. 35 f.

större sociala samband.³² Kanske är det på grund av konkurrensen mellan statarna som barnafödandet inte framstår som något problem för dem. De ser inte någon väg ut från statarsystemet på grund av att de saknar större perspektiv. Det är först Brontén som ser kopplingen mellan barnafödandet och statarna. ”Om det inte är det som är felet” säger Brontén till en statare, ”[o]m det inte är det som är felet med både dig och *de andra*...” (s. 27, min kursivering). Barnbegränsning är bra enligt Brontén, då den gör ”att vi statare får någon plats och tid också för oss själva” (s. 342). Hos Brontén är det ”vi statare” som är grundläggande, inte den enskilde.

I ett samtal om vägglössen så säger ”den fromma tant Sackéus” att ”[v]ägglössen är äldre än statarstugorna” och att ”[o]ckså de vill leva”. Efter detta brusar Brontén upp, uppenbarligen av annan åsikt om vägglössen, och om varför vägglössen kryper i deras hem (s. 30). Här ser man tydligt skillnaden mellan konkurrensen inom klassen och klasskampen. Konkurrensen inom statarklassen är precis som klasskampen i grunden en kamp om lönen, en alienation från produktionen. Men medan konkurrensen inom klassen skapar misstro mot andra och därmed efterföljande brist på förståelse för helheten. Större sociala samband negligeras. Fokus ligger på individ och inte på klass. De förstår inte att för många barn gör att tillgången på arbetskraft blir högre än efterfrågan. Istället så är man ”from” som Sackéus, man sätter andra relationer istället för mänskliga relationer som de som styr världen. Dessa kan bestå av religiösa samband eller, som jag senare ska visa på, av samband mellan varor. Brontén är en gestalt som istället tar ett klart klassperspektiv i romanen. Det som är utmärkande för honom är också hur han tvärtemot statarna ser sambanden som relationer mellan människor och inte som mellan Gud och människor eller annat. Även om han själv är ett resultat av alienation, att arbetare sluter sig samman för att få bättre lön i ett kapitalistiskt samhälle där arbetarna alierats från produktionen, så bryter han sig ändå ut från den på detta sätt. Han ser samband i produktion som en arbetare egentligen inte skulle vara insatt i då han endast är intresserad av lönen och vad som händer utanför arbetet. Problemen med vägglössen sätts av Brontén på sin spets under en skördefest baron Spax så givmilt anordnat på gården. Efter att Spax har talat, bland annat om att man skulle tacka Gud för den goda skörden, (och inte statarna), så kliver Brontén upp och talar i ursinne om hur statarhusen förfaller och vägglössen förpestar deras miljö. Baronerna blir upprörd över detta och går till motattack och menar att Brontén inte ska bry sig om hur gården sköts eftersom den inte är hans (s. 235-237). Antagonismen mellan dem som säljer sitt arbete och dem som köper, mellan arbetare och kapitalist, blir tydlig under Bronténs och Spax ordväxling. Statarna motsätter sig Bronténs tal

³² Ollman, s. 134 f.

men inte på grund av att de tar Spax parti, utan på grund av att de är rädda för Spax (s. 236). Statarna tror inte att de kan förändra situationen, medan Brontén tror det och han vet att det är Spax, en mänsklig relation, som står i vägen för förändringen genom att han inte vill öka statarnas lön, i form av bättre bostäder. Brontén vill ta tillbaka det alienerade arbete som tagits från statarna och på så sätt göra dem mindre alienerade. Ett medvetande om klass är synnerligen viktigt i kampen mot alienation. Det är detta som erövrar lön, delar av det alienerade arbetet, samtidigt som medvetandet banar väg för den totala erövringen av arbetet och vägen till ett socialistiskt samhälle. Man börjar se större perspektiv.

Nilsson tar i sin avhandling upp hur man kan se både cirkulära och linjära rörelser i Ivar Lo-Johanssons verk. Många saker i statarnas värld verkar stå stilla och oföränderliga medan Brontén är motpolen med en mer linjär världsbild. Nilsson kopplar samman detta med moderniteten.³³ Statarnas situation med konkurrens är i mitt resonemang i mångt och mycket en cirkulär företeelse där konkurrensen i sig gör statarna omedvetna om situationen, om att för många barn reproducerar just konkurrensen. En del av moderniteten var massrörelserna och däribland arbetarrörelsen. Som jag redan tagit upp så sågs också arbetarrörelsen som en väg ut för statarna och deras situation. Brontén måste ses i relation till detta, som en symbol för klassmedvetandets progressivitet. En massrörelse har potential att bryta alienationen eller i alla fall mildra den.

Trots det introverta seendet hos statarna, som har blivit konsekvensen av konkurrensen inom klassen, så finner man ändå hos dem en annan utväg förutom Bronténs klasskamp hos dem. De drömmer om att bli torpare (till exempel s. 182). Den sorts torpare de vill bli är dock inte friägande. Torpen och marken tillhör fortsatt gården. Nilsson kommenterar att torpen i sig inte stod för den frigörelse som moderniteten förde med sig.³⁴ Ivar Lo-Johansson såg inte någon progressivitet i torpen. Tvärtom, då Ture till exempel började där med sin familj men sedan förpassades till statare och även om Mikaelns familj faktiskt tar över just det torp Tures familj tvingats lämna så finns det inget som hindrar att samma sak kommer att hända Mikael som hände Ture. Torpen för också endast med sig en relativ frihet om man ser dem i relation till alienationen. Jorden som tillhör torpet bidrar till viss del till frihet för statarna. De får planera själva vad de ska odla och grödan tillhör dem. Men samtidigt är de ränteskyldiga och dagsverksskyldiga till ägaren av marken. Även torparna arbetar tillsammans med statarna i *Godnatt, jord* (till exempel s. 179). Torpen tillhör det förgångna. I verkligheten var

³³ Nilsson, s. 32 f.

³⁴ Nilsson, s. 37 f.

”statorparna” en mycket liten andel av statarna och 1911 beräknades de endast utgöra ett par procent av statarbefolkningen.³⁵

Statarnas alienerade förhållande från produktionen gör att kampen om lönen, det som kapitalisten ger i utbyte mot arbetet, är central för att statarna ska klara sig. I *Godnatt, jord* har jag funnit att konkurrensen mellan statarna försvårat denna kamp, bland annat genom att fokus legat på kampen mellan individerna inom klassen istället för på större klassmässiga strukturer. Detta medför till exempel att statarna har svårt att se att deras höga barnafödande bara reproducerar konkurrensen mellan dem, då tillgången alltid i och med detta blir större än efterfrågan på arbetskraft. Deras konkurrens har skapat ny konkurrens. Ett svar på denna cirkulära kamp går att finna i Bronténs klasskamp där antagonismen vänds mot ägaren av gården istället. Det alienerade arbetet angrips i dess rötter för att tas tillbaka helt eller i stora delar.

Statarna, varorna och jorden

I föregående avsnitt nämnde jag att det alienerade arbetet också alienerar sociala samband mellan människor och ersätter dem med andra samband, såsom Gud. Men sambanden mellan människor kan också visa sig som samband mellan varor i ett kapitalistiskt samhälle. Ollman tar upp begreppet ”varufetischism”, ett begrepp som Karl Marx först myntade i *Kapitalet*. Ollman menar att relationerna mellan människor i ett kapitalistiskt system har blivit relationer mellan saker och varor istället. Varufetischismen är dock endast skenbar, underliggande förhållandena är fortsatt mänskliga. Kapitalisten tror att pengar gör pengar, trots att det är arbetarna som genom sitt arbete skapar värde som sedan endast delvis ges till dem i form utav lön. Arbetarna känner sig kontrollerade av sakerna, av fabriken. De ser fabriken som ett måste som de går till bara för att få lön och för att kunna leva och konsumera utanför arbetet. De ser inte att alla måste arbeta för att världen ska fungera och de ser inte heller att det bakom fabriken står en kapitalist. På detta sätt blir just lönen den del av världen som de tror något kan göras åt medan den produktiva världen blir något självständigt och oberoende av människorna.³⁶

³⁵ Lundh och Olsson, s. 11 f.

³⁶ Ollman, s. 198 ff.

Denna självständiga varuvärld är något som är utmärkande i *Godnatt, jord*. Tandborsten och tandborstningen är ett exempel på detta. En stadsfamilj har friköpt ett torp en bit från gården och hos statarna går ryktet att stadsfamiljen borstar tänderna. Statarna motsätter sig denna tandborstning och blir rädda att den ska införas i skolan. Samtidigt framställs hur statarna på ett ironiskt vis pratar om hur lycklig den vore som ens hade några tänder och hur de dragit ut de flesta av sina tänder redan som unga (s. 190-192). Varför motsätter sig statarna tandborstningen? Vore det inte bra att statarna borstade tänderna och fick behålla sina tänder istället? Nilsson tar i sin avhandling upp hur staden stod för modernitet och landet för det gamla. Stadsfamiljen stod för den nya tidens förbättringar.³⁷ Och dessa förbättringar kom i form utav varor, tandborsten till exempel. Men jag tror att alienationsbegreppet kan förklara just varför statarna inte ser någon möjlighet i tandborstningen. En av statarna tillägger nämligen att "[u]tgifterna tänker man inte på!" (s. 191). På grund av deras låga löner klarar de inte att ha sådana nymodigheter som tandborstar. De är uteslutna från denna marknad och detta framstår som något helt naturligt för dem. Denna värld av varor verkar vara oberoende av mänskliga relationer och eftersom deras lön på grund av konkurrensen inte kan göras något åt så framstår dessa varor som någonting som inte är gjort att konsumeras av statare. Deras lön, och därmed deras konsumtion och materiella liv, tycks vara omöjligt att ändra på, de tycks vara naturliga tillstånd för statarna. Sedan är det ju så att statarna stod utanför den modernitet som Nilsson klargör. Den verklighet som statarna stod under var inte den över lag allmänna. Den klassmedvetna arbetarklassen, som gick att finna i städernas och tätbygdernas industrier, var under denna tid ett svar på statarklassens jämna plågor.

En annan vara som stadsfamiljen introducerar statarna för är kondomerna. Det är Lappa som säger att han har sett sådana hos stadsfamiljen då någon av deras barn fått tag på dem och blåst upp dem som ballonger. Lappa vet också att de gör att man kan kontrollera hur många barn man får. De andra statarna verkar inte ha haft en aning om att sådana saker fanns (s. 185). Nilsson skriver i sin avhandling, när han tar upp just alienationen, att samtidigt som kapitalismen skapar alienation så skapar den också förutsättningar för ett socialistiskt samhälle. Nilsson tar också upp hur teknik och utveckling hör samman med arbetarklassens frigörelse. Barnbegränsningen i *Godnatt, jord* är också en del av denna modernitet som staden för med sig.³⁸ Även varorna som kapitalisten bestämmer över har alltså en kraft i sig att förändra statarnas situation. Lappa säger att kondomerna gör så att kvinnorna kan "ha det bekvämt med allting" och slippa ha födslovåndor och byta blöjor som stathustrurna är

³⁷ Nilsson, s. 41 f.

³⁸ Nilsson, s. 41 f.

tvungna att gå igenom hela tiden (s. 185). Att statarna föder färre barn är också som jag redan gått igenom en förutsättning för klasskamp och ett bättre tillstånd för statarna. I kondomen finner man alltså både konkret direkt individuell frigörelse för kvinnorna och familjen och en mer framtida kollektiv frigörelse.

Som titeln insinuerar så är jorden en viktig del av *Godnatt, jord*. Nilsson skriver också mycket om gestalternas förhållande till jorden i *Godnatt, jord*. Jorden och leran blir enligt Nilsson till bojor för statarna som håller dem fast och menar att ”de hämmande faktorerna i *Godnatt, jord* är rumsligt förankrade” i till exempel karaktären Ture.³⁹ Givetvis gäller detta också för alla statare i boken. Följande citat handlar om när statarna tar rast för att äta på åkern en dag.

Statarpsyket mal i tomning. Den stund man pratar bort, sliter man åtminstone inte ut sig på gården. Även om man har tråkigt, så stjal man därmed en stund från den tid, som rätteligen är baronens. [...] Statarna samlas i flockar, lidande av de stora fältens släthet. De får slättängslan, därför att de syns på för långa håll, och de går tätt ihop som kreaturen, då det är åska. De kräver en smula andras närhet för att känna vila. De ger varandra litet skugga för den förtärande solen. De sätter sig ned på den lösa jorden för att bli kortare, mer osynliga, för att än mer utjämnas med den. (s. 180-181)

Statarna utjämnas än mer av jorden. Det är jorden som kontrollerar dem. Till detta förklaras också att deras tid tillhör baronen, vilket ju är en mänsklig relation. Men det är på gården man sliter ut sig, det är jorden som man exploateras av, och det framstår som att detta är naturligt och omöjligt att ändra på. När de ska äta vill de inte bli sedda utan kryper ihop. Uppenbarligen är de rädda för att baron ska se dem när de tar rast, då de inte är riktigt säkra om det är rätt tid de tar rast på (s. 180). När det gäller någon form av frigörelse från deras trälande så ställer man istället upp staden eller torpet som utopier (s. 182). Deras liv som statare blir något oberoende av handlingar, vilket stämmer in på alienationens effekt på arbetarna. Produktionen blir något oföränderligt och evigt och deras kamp om lönen som skulle kunna förbättra deras situation är stängd på grund av konkurrens. Samtidigt så finns det ett frö hos dem att ställa sig emot baronen, de stjal gärna en del av tiden från baronen, men tiden tillhör ändå baronen ”rätteligen”. Kampen om lönen som sker mellan klasserna är återigen en väg ut, men den försvaras av statarnas situation. De är rädda för baronen. De tror inte att de kan förändra världen, deras medvetande ”mal i tomning”.

³⁹ Nilsson, s. 29 ff.

Exempel på att materiella saker tar över relationerna mellan människor finns det gott om i *Godnatt, jord*. Mikaelns mor vinner till exempel en lampa på lotteri. För att köpa en glödlampa till denna beger sig hon och Mikael in till staden. Staden framstår för dem som en skrämmande plats. Människorna de möter trängs, en kvinna hytter med näven mot dem. Mikaelns mors drömmar om staden låg i olika affärer som hon nu inte hittar.

Några blåklädda karlar frågade dem vad de sökte, och då de måste svara som sanningen var, så fick de en uppmaning att inte gå i vägen. Det var allt. Männerna fortsatte att lasta tunga säckar på en bil med blå plåthuv. Modern fick syn på ett apotek och gick in och köpte sig några droppar. Annars drev de bara mållöst och tröttade ut sig. (s. 360)

Människorna som jobbar med att lasta alla varor är inte den koppling som de gör med staden, istället är det butikerna och varorna som är kopplingen till den. Deras försigkommenhet i staden kan förvisso skyllas på deras isolation på landet. Nilsson betonar just att staden stod för modernitet och landet för det gamla. Han tar upp utanförskapet Mikaelns mor känner inför staden.⁴⁰ Men samtidigt vill jag betona statarnas varufetischism och att den gäller hos dem som hos alla andra. Även om de stod utanför mycket under denna tid så fanns det också mycket som de hade gemensamt med alla andra arbetare. De hade mycket mer gemensamt med männen som lastade lastbilen än med den gamla tidens bönder och torpare. De tillhörde samma tid och samma lagar som styrde denna tid, men något som statarna saknade och som övriga arbetarklassen kunde ge dem var klasskänsla.

För statarna är alltså samhället till synes uppbyggt av relationer mellan varor och materiella saker. Detta tillsammans med konkurrensen inom klassen gör att deras förhållanden verkar hopplösa att förändra. Jorden är oföränderlig och håller fast dem. Det blir helt naturligt att baronen styr över dem, då de inte kan ta upp kamp med honom. De kan inte ifrågasätta samhället. Detta kan kopplas samma med när Tures fars skällde på Ture och tyckte att han borde lära sig arbeta. Tures far kunde inte se en bättre framtid för Ture än arbetet. Statarna födde statarna. Deras värld var omöjlig att förändra. I alla fall trodde många av dem att det förhöll sig så, alla utom förutom Brontén.

⁴⁰ Nilsson, s. 45 f.

Sammanfattning

I denna uppsats har jag undersökt hur alienation påverkar gestalterna i Ivar Lo-Johanssons roman *Godnatt, jord*. Alienationen berör dels individerna i sig. Ture tvingas lämna sin frihet tillsammans med maskinerna. Ture får inte använda alla sina mänskliga krafter. Alienationen påverkar också relationerna mellan statarna i romanen. Alienationen från produktionen får konsekvensen att lönen kommer i fokus. På grund av konkurrens inom statarklassen så skapas alienation mellan statarna som gör att de har svårt att formera sig som klass och ta upp kamp mot baronen. Detta gör i sig att deras situation tycks orubblig för dem. De förlitar sig istället på Gud som Sackéus, eller så framstår världen helt enkelt som bestående av en massa oföränderliga ting som bestämmer över dem, som jorden.

Ett svar på statarnas alienation finner man hos gestalten Brontén. I hans kamp om statarnas välbefinnande riktas fokus mot baronen. I denna kamp öppnar sig förhållandena för honom, bland annat kräver han av baronen att statarnas hus renoveras. Världen är helt enkelt inte orubblig för Brontén. Han ser att mänskliga krafttag lönar sig.

Godnatt, jord och vår samtid

En avslutande diskussion

Nilsson skriver i sin avhandlings efterord att han tycker att Ivar Lo-Johanssons böcker också har sin giltighet i vår tid.⁴¹ Nilssons avhandling är dock i stora drag fokuserad på texternas samtid och den modernitet som präglade denna. Jag har i min kandidatuppsats i motsats till detta tagit en annan väg. Alienationsbegreppet har kapitalismen som utgångspunkt och detta gör att man enklare kan se kontinuitet mellan det samhälle statarna levde i och dagens samhälle. Detta betyder emellertid inte att min vinkel skulle vara bättre, tvärtom. Nilsson har i sin avhandling mer grund för sina tolkningar. Han kan sätta *Godnatt, jord* i sin tids kontext på ett mer bestämt sätt. Jag antar istället att statarna i *Godnatt, jord* levde i en ganska lång och heterogen tidsrymd som kallas kapitalism. Samtidigt menar jag att kontinuiteten också har sina fördelar. Man kan förstå vår tid bättre genom att läsa *Godnatt, jord*.

⁴¹ Nilsson, s. 317 f.

Främlingsfientligheten som bredd ut sig idag förklaras nästan aldrig som någonting annat än ren ondska. Man kallar den rasism och tycker att detta är något som inte ska finnas i samhället. Givetvis har man rätt i att den inte ska finnas men man går aldrig igenom varför denna främlingsfientlighet uppstår. När missnöjda människor från till exempel arbetarklassen sedan uttrycker främlingsfientlighet så distanserar man sig från dem och gör dem till parior. De är rasister, ingenting annat. *Godnatt, jord* kan på många sätt hjälpa oss förstå dessa människor. Konkurrensen mellan statarna kan sättas på vår samtid. En globaliserad värld har öppnat vägarna för immigration, emmigration och ett rörligt kapital som kan flytta industrier och jobb mellan länder på ett lätt och smidigt sätt. En allt högre konkurrens sätts på jobben. När en människa säger att hon ogillar invandring är det inget rasmässigt eller kulturmässigt som egentligen är det väsentliga, dessa saker förstoras bara när hatet väl börjat gro, utan det är helt enkelt rädsla för att förlora sitt uppehälle. Konkurrensen får sociala konsekvenser. Människor blir desperata. Detta betyder inte att svaret på konkurrensen inom arbetarklassen finns i stängda gränser och isolering. Det är en omänsklig och nationalistisk tanke, arbetarklassen finns i alla länder i större eller mindre utsträckning och att stänga gränserna vore bara att alienera sig ännu mer från varandra och klassens situation i sin helhet. En sorts alienation som Ollman tar upp men som jag inte tagit upp i denna uppsats är staten. Istället för att se mänskliga relationer som grundläggande så blir staten det som man ser orsakerna komma ifrån. Patriotism är enligt Ollman också en sorts alienation, en gemenskap till ett abstrakt samhälle och inte till levande människor.⁴²

Vad kan man då göra för att bryta konkurrensen mellan människor idag? Vad kan man göra för att bryta främlingsfientligheten? I *Godnatt, jord* fanns svaret i Bronténs klasskamp. Man måste vända arbetarklassens egg bort från varandra mot de verkliga bovarna, baronerna och kapitalisterna. Diskussionen kring klass måste komma igen. Den klassarbetetspolitik som socialdemokraterna praktiserade ledde egentligen ingenstans. Statarna blev i slutändan bara medlemmar av en arbetarklass som blev statare igen. Svaret är alltså tydligt, det behövs en ny Brontén!

⁴² Ollman, s. 218 f.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckt material

A history of world societies, red. John P. Mckay, åttonde reviderade upplagan Boston 2009

Eagleton Terry, *Marxism och litteratur*, 1976, övers. Anders Olsson och Svante Weyler, Stockholm 1978

Holmgren Ola, ”Ivar Lo-Johansson, 1901-1990”, *Parnass*, 2001:3

Lo-Johansson Ivar, *Godnatt, jord*, Stockholm 1933

Lo-Johansson Ivar, ”Herrelitteratur, bondelitteratur, folklitteratur”, först utgiven i *Bonniers Litterära Magasin* 1941, hämtad från samlingen *Statarskolan i litteraturen*, Göteborg 1972

Lo-Johansson Ivar, ”Statarskolan i litteraturen”, först utgiven i *Bonniers Litterära Magasin* 1938, hämtad från samlingen *Statarskolan i litteraturen*, Göteborg 1972

Lundh Christer och Olsson Mats, ”Statare och statarsystem – en introduktion”, i *Statarliv – i myt och verklighet*, red. Christer Lundh och Mats Olsson, Hedemora 2009

Marx Karl, förordet i *Till Kritiken av den politiska ekonomin*, hämtad från samlingen *Karl Marx. Texter i urval* red. Sven-Eric Liedman och Björn Linnell Stockholm 2003

Nilsson Magnus & Mischliwietz Sandra, ”Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren: om barnet och den kulturella produktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2011:2

Nilsson Magnus, *Den moderne Ivar Lo-Johansson*, Hedemora 2003

Ollman Bertell, *Alienation: Marx's conception of man in capitalist society*, Oxford 1971

Otryckt material

Nationalencyklopedin, om ådalshändelserna <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/%C3%A5dalsh%C3%A4ndelserna> 2012-05-07